

RÜŞTÜ BOZKURT

Teşvik sistemleri nasıl tasarlanmalı?

Bir teşvik sisteminin işlerliğinin temel göstergelerinden biri, girişimcinin piyasada "şans eşitliğini" koruyabilmesidir. Geniş anlamda rekabet ortamında, açık ve gizli teşvikler bir "fiyat-maliyet farkı" yaratıyorsa; o zaman teşvik sistemimiz bu farklılığı ortadan kaldırıcı olmalıdır. "Karşılıklılık ilkesi" serbest ve adil piyasa koşullarında rekabeti bozan, şans eşitliğini yok eden uygulamaların karşısına çıkmayı meşrulaştıran temel kavramdır.

rustu.bozkurt@dunya.com

Bir mekanizma tasarımı olan "teşvik sistemleri" oyuncuların -kamu ve özel kesim- rasyonel sayılan bir ortamda, yaratılmak istenen sonuca erişebilmek için, oyun kurallarına uygun bir biçimde oluşturulması ya da değiştirilmesini içerir.

Kalkınma, insan ve sermaye kaynaklarını üretim sürecinde etkin kullanmayla ilgili bir sorundur. Eğer toplum, tek tip düşünce tuzağına yakalanmamışsa, çoklu tartışma ile kaynak verimini artırmanın yollarından en iyisini bulabilir. Türkiye'de "iktisat politikası" adı verilen karar ve uygulamalar giderek daha yaygın ve yoğun biçimde tartışılıyor. Tartışmalar arasında, yaratmak istediğimiz sonuca ulaşmak için oluşturulan "mekanizma" olan "teşvik sistemleri" her zaman yaygın ilgi görüyor. Böylece doğrudan ve dolaylı çıkarı olanların değişik seslerini duyma fırsatı bulabiliyoruz.

Sorunlarımızı "tartışabilme" başlı başına önemlidir. Ama "tartışmanın verimi" de gözetmemiz gereken hususlardan biridir, hepimizin özenli olması gerekir. Bir mekanizma tasarımı olan "teşvik sistemleri" oyuncuların -kamu ve özel kesim- rasyonel sayılan bir ortamda, yaratılmak istenen sonuca erişebilmek için, oyun kurallarına uygun bir biçimde oluşturulması ya da değiştirilmesini içerir.

VERİMLİ TARTIŞMA İÇİN

Ölçü koyarak yorum yapmazsak, değerlendirmelerimiz hayatın öz gerçeğinden uzaklaşır. O nedenle, teşvik sistemi ele alınırken bir yaklaşımı sizlerle paylaşmak istiyorum. Her teşvik sisteminin bir "varlık nedeni" olmalı ve "yaratmak istediği sonuç" da net biçimde tanımlanmalıdır.

İnsan ve sermaye kaynağımızı üretim sürecinde verimli kullanmak istiyorsak, önce kendi ihtiyaçlarımızın neler olduğunu netleştirmeliyiz. İhtiyaçlarımızı sıralamamış, öncelikleri belirlememişsek, kaynak kullanımında verimin daha ilk basamağında ciddi hatalara kendimizi açık tutmuş oluruz.

İhtiyaçlarımız konusunda bir düşünce netliğine sahip değilsek; çevreden gelen, hiç de yararımıza olmayan yönlendirmelerin tuzağına yakalanabiliriz. İşte bu çok net olgu nedeniyle, bir "teşvik sistemi" tasarlanırken, önce neye ihtiyacımız olduğu üzerinde ortak değerlerimiz üzerinde kurulu bir ortak irade ortaya koymalıyız.

İhtiyaçların tanımı, hayatın öz gerçeği olan "rekabet ortamında" bize "rakiplere karşı alınacak önlemleri" de belirler. İş çevresinin bileşenleri arasında "rakip stratejileri" ağırlıklı sorunlarımızdan biridir. Akılcı bir "teşvik sistemi" bizim ihtiyaçlarımız ile rakiplerimizin stratejileri arasında denge kurar. Böyle bir dengenin varlığı da, insan ve sermaye kaynaklarımızın israfını önleyebilir.

Teşvik sisteminin işlerliği, mevcut yapıdaki işlevsiz kalan unsurları saptama, onları dönüştürmeye öncelik vermelidir. Mevcut yapıların dönüştürülmesi de yetmez. Eksik yapılar varsa, onların yerini doldurucak yeni yapılar inşa etmeyi de gerektirir. Örneğin; açıklanan teşvik sisteminde, büyük projeler geleceğe dönük "rekabet edebilir ölçek" yaratma açısından

önemlidir. Yetmez, ithal ikameci dönemdeki iş çevresi koşullarında oluşan, çok küçük ölçekli olana, mesleki anlamda derinliğine bir örgütlenme içinde olmayan küçük ve orta ölçek yapının "rekabet edebilir ölçeklere" yönelmesini de desteklemiş olması gerekir.

"Canlıların uzun ömürlü olanları; en akıllıları olmadığı gibi, en güçlüleri de değil, uyum yeteneği yüksek olanlardır" saptamasından yola çıkarsak, gerçekçi ihtiyaçlara dayanan, rakip stratejilerini bir erken uyarı anlayışı ile değerlendiren, mevcut yapılardaki işlevsizlikleri dönüştüren, ihtiyaç olan yeni yapıları inşa eden, zihni planda varsayımları sorgulayarak uyum yeteneğini geliştiren bir teşvik sistemi tasarlanmış olmalı. Ancak o zaman, birikim yeteneğimizi koruyabilir, sürdürülebilir bir büyümenin rüzgârını arkamıza alarak, insanlarımızın refahını artırır ve yaşamlarını kolaylaştırabiliriz.

TEŞVİK SİSTEMİ ARAÇTIR

Teşvik sistemleri bir amaç değil, araçtır. Her araç, başka araçların örüntüsüdür. Tasarlanan bir mekanizma, araçlar açısından nasıl ele alınmalıdır ki, kaynak verimini artırabilsin?

Öncelikle bir teşvik sistemi, girişimciyi "haksız rekabetten" koruyan bir araç olmalı. Ülkeler, kendi ihtiyaçlarına göre programlar ortaya koyarken, serbest ve adil piyasa koşullarını bozar. Eğer, rakiplerimizin kendi kolektif kaynaklarından aldıkları teşvikler, bizim girişimizin fiyat-maliyet dengesine olumsuz etki yapıyorsa, bir "haksız rekabetin" varlığı ortaya çıkar.

Bir teşvik sisteminin işlerliğinin temel göstergelerinden biri, girişimcinin piyasada "şans eşitliğini" koruyabilmesidir. Geniş anlamda rekabet ortamında, açık ve gizli teşvikler bir "fiyat-maliyet farkı" yaratıyorsa; o zaman teşvik sistemimiz bu farklılığı ortadan kaldırıcı olmalıdır. "Karşılıklılık ilkesi" serbest ve adil piyasa koşullarında rekabeti bozan, şans eşitliğini yok eden uygulamaların karşısına çıkmayı meşrulaştıran temel kavramdır. Etkin bir teşvik sistemi, öncelikle girişimciye "şans eşitliği" yaratmalıdır.

Gerçek yaşamda "idealizm" ile "realizm" arasındaki çok hassas dengeler vardır. Hemen hemen bütün ülkeler, kendi girişimcilerine "karşılaştırmalı üstünlük" yaratmak için açık/gizli teşvik uygulamalarına başvurur. Yürürlüğe konan teşvik sistemini değerlendirenler, "şans eşitliği" ilkesi kadar "üstünlük yaratma" ölçülerini de kullanmalıdır.

Bir teşvik sistemini başarılı kılan asıl unsur ise "işleyen kurumlar yaratma" konusunda getirdiği yeni araçlardır. Açgözlülük ve sorumsuzluğun önüne geçecek ciddi bir "gözetim, denetim ve yönetim" gerekir. Bir adım sonrasında, ülkenin potansiyellerinin "etkin bir üst düzey koordinasyonla" iyi yönlendirilmiş olması gelir. Sistemi sorgularken, gözetim, denetim, yönlendirme ve koordinasyon konusunda

oluşturulan karar ve kurumları ayrıntıları ile bilmek, işleyişi hakkında bir fikir sahibi olmak gerçeğe ulaşmanızı kolaylaştırır.

Tasarlanan bir mekanizmanın başarısı, önemli ölçüde "kültürel arka planı" dikkate almış olmamızla ilgilidir. Örneğin; tekstilde işyerlerinin taşınmasını özendirebilirsiniz ama kültürel arka planın verimlilik üzerindeki etkilerini, bunun girişimci için yarattığı sorunları dikkate almamışsanız, niyetiniz ne denli iyi olursa olsun, alacağınız sonuç beklentilerinize uygun olmayabilir.

AŞAMAYACAĞIMIZ SINIRLAR

Teşvik sistemlerinin başarısı, kullanılan gücün ve araçların "sınırlarını iyi bilme" ile ilgilidir. Örneğin; "eşit olmayan gelişme" ilkesini teşvik sistemleri dikkate almalı. Bir ülkede en uygun noktadan başlayan sanayilerin, durgun sudaki dalgalar gibi bir halka tamamlanmadan ikincisinin oluşmadığı kavranmalı. Üretimde, ileriye ve geriye bağlantıların rekabet gücü yaratmadaki önemi kavranarak mekanizmalar tasarlanmalı ki, işlerlikleri olabilsin.

Bir bölgesel gelişme yaratmak için ayıracağınız kaynağın o yöredeki dinamikleri harekete geçiren, uzun dönemde bağımsız bir gelişmeyi yaratan büyüklükte olması gerekir. Eğer, tasarladığınız mekanizma, yerel dinamikleri gözetmemişse, gidilen yerdeki üretim tesislerini yaşatabilmek için sürekli kolektif kaynak ihtiyacı ortaya çıkar. Her zaman kaynak bulma kolay olmadığı için, "anonsu" kendinden büyük projeleri ortaya korken çok dikkat edilmiş olmalı.

Toplanma ilkesi, ihtisaslaşma ve çeşitlenme ile zenginlik üretimi arasındaki bağlar, yakınlık ilkesi ve rekabet gücü yaratmadaki etkileri mekanizma tasarlayanların ya da tasarlanmış mekanizmaları değerlendirenlerin kullanmaları gereken ölçülerdir.

Aşamayacağımız doğa yasalarını ve olguları dikkate almadan bir mekanizma inşa etmemiz, kaynak israfına açık bir yapı oluşturmamız anlamına gelmez mi?

Felsefesiz iş yapmanın mümkün ama tam, temiz ve doğru iş yapmanın mümkün olmadığını bilmeliyiz. Teşvik sistemleri gibi, hem gelişme yaratma bakımından önemli, hem de kolektif kaynakları harcama açısından ciddi sonuçları olan konularda, gerektiği kadar "arka plan" düşünmeye özen gösteriyor muyuz? Gücü etkin kullanmanın gerek şartı, onun sınırlarını iyi bilmektir. Hep birlikte düşünelim: Teşvik sistemi, gücün sınırlarını bilerek mi tasarlanmıştır?

Ülkeler kendi ihtiyaçlarına göre programlar ortaya koyarken, serbest ve adil piyasa koşullarını bozar. Eğer, rakiplerimizin kendi kolektif kaynaklarından aldıkları teşvikler, bizim girişimimizin fiyat-maliyet dengesine olumsuz etki yapıyorsa, bir "haksız rekabetin" varlığı ortaya çıkar.